

ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА РІШЕННЯМИ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ ТА ПРАКТИЦІ ЄСПЛ

PRICIPLES OF PERFORMING CONTROL FUNCTIONS BY STATE COURTS IN REGARD TO THE DECISIONS OF ARBITRATIONS IN UKRAINE AND IN THE CASE LAW OF THE ECHR

Возняк І.З., студент II курсу магістратури юридичного факультету
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті висвітлено аспекти третейського судочинства, які були предметом дослідження Європейського суду з прав людини. Актуальність цього дослідження зумовлена активним розвитком механізмів позасудового вирішення спорів в Україні, а також активним застосуванням практики ЄСПЛ у судових рішеннях. Також автор звертає увагу на законодавство Європейського Союзу, яке визнає важливість розвитку механізмів позасудового вирішення спорів для розвитку внутрішнього ринку ЄС.

Досліджуючи природу третейських судів, автор аналізує рішення Конституційного Суду України, який, зокрема, вказував на те, що звернення до третейських судів є одним із способів захисту прав суб'єктів цивільних та господарських правовідносин, а також визначення третейського суду, правову природу його рішень та місце третейського судочинства у правовій системі України.

У статті автор вказує на ті рішення ЄСПЛ, правові позиції з яких застосовують українські суди. Виокремлено рішення у справі «Девір проти Бельгії», у якому зазначено, що звернення фізичних та/або юридичних осіб до третейського суду є правомірним, якщо відмова від послуг державного суду відбулася за вільним волевиявленням сторін спору.

У цій праці розкрито на прикладі рішення у справі «Суованіємі та інші проти Фінляндії» критерії, за якими ЄСПЛ визначає правомірність відмови від державного суду на користь третейського розгляду.

У статті проаналізовано поняття судового контролю та визначено його форми щодо рішень третейських судів в Україні. Автор ілюструє підходи ЄСПЛ до визначення того, чи скасування рішення третейського суду узгоджується з правом особи на справедливий суд (справа «BEG S.p.a. проти Італії»), а також щодо того, яке значення має автономія третейського застереження (справа «Stran Greek Refineries та Стратіс Андреадіс проти Греції»). Автор зазначає, що правові позиції, які висловив ЄСПЛ у цих справах, є важливими для розвитку позасудового врегулювання спорів в Україні.

Зроблено висновки про потребу подальшого дослідження практики ЄСПЛ у сфері позасудового врегулювання спорів.

Ключові слова: третейське судочинство, судовий контроль, скасування рішень третейських судів, практика ЄСПЛ, право на справедливий суд.

The article highlights the aspects of the arbitration proceedings which were subject of examination by the European Court of Human Rights. The relevance of this study is due to the active development of out-of-court dispute resolution mechanisms in Ukraine, as well as the active application of ECHR's case law in court rulings. The author also draws attention to the legislation of the European Union which recognizes the importance of the development of alternative dispute resolution mechanisms for the development of the EU internal market.

Investigating the nature of arbitration courts, the author analyzes the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, which, in particular, indicated that recourse to arbitration courts is one of the ways to protect the rights of subjects of civil and economic legal relations, as well as the definition of an arbitration court, the legal nature of its decisions and the place of the arbitration proceedings in the legal system of Ukraine.

The author points in the article to those judgements of the ECHR, the legal interpretations from which are applied by Ukrainian courts. The decision in the case *Deweer v. Belgium* was singled out, in which it was stated that individuals and/or juridical persons may legitimately have its case heard before an arbitration court if the waiver of the right to a state court was an expression of the free will of the party to the dispute.

This paper also discloses criteria according to which the ECHR recognizes the legitimacy of the waiver of the right to a state court in favour of arbitration proceedings on the example of the decision in the case *Suovaniemi and others v. Finland*.

The article analyzes the concept of judicial control and defines its forms in relation to the decisions of arbitration courts in Ukraine. The author illustrates the ECHR's approaches to determining whether the annulment of an arbitration ruling is compatible with an individual's right to a fair trial (case *BEG S.p.a. v. Italy*), as well as the significance of the autonomy of arbitration clause (case *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*). The author notes that the ECHR's case law in these cases may be basis for the development of out-of-court dispute resolution in Ukraine.

It was concluded that there is a need for further research into the practice of the ECHR in the field of out-of-court dispute resolution.

Key words: arbitration proceedings, judicial control, annulment of an arbitration ruling, ECHR case law, right to a fair trial.

Постановка проблеми. Позасудове вирішення спорів, зокрема шляхом звернення до третейського суду чи арбітражу, відіграє вагомий роль у сучасних цивільно-правових і господарсько-правових відносинах. Цей спосіб вирішення спорів має свої переваги та недоліки, однак світова практика свідчить про його важливість для ефективного здійснення фізичними та юридичними особами їхніх перш за все майнових прав. Однак держава не може залишатися осторонь, адже лише вона може гарантувати законність рішення третейського суду чи арбітражу, а також те, що це рішення буде виконане. Тому характер здійснення державними судами функцій контролю за рішеннями третейських судів і арбітражів є важливою практичною та теоретичною проблемою юридичної науки, особливо в Україні, адже третейське судочинство активно розвивається та вдосконалюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Третейське судочинство було та залишається темою багатьох досліджень в українському правознавстві, оскільки неви-

рішеними досі залишаються багато проблем, пов'язаних з функціонуванням третейських судів і арбітражів. Так, цією проблематикою займалися Н. Вангородська, Н. Литвин, Ю. Притика, В. Рекун, Н. Стасів, О. Ткачук, Т. Шепель, С. Юлдашев та ін. Більшість досліджень і публікацій на цю тему розкривають проблеми застосування українського законодавства та недостатньо уваги приділяють практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), тому метою цієї роботи є вивчення правових позицій ЄСПЛ, які стосуються третейського розгляду спорів, а саме питання відповідності третейського судочинства гарантіям, встановленим у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), та особливостям здійснення державними судами контролю за рішеннями третейських судів. Актуальність такого дослідження полягає в тому, що українські суди відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав

людини» застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [1], а практика ЄСПЛ постійно поповнюється та деталізується.

Вклад основного матеріалу. Одним із основоположних прав людини в Україні є право на захист своїх прав і свобод. Стаття 55 Конституції України визначає способи захисту прав і свобод людини та громадянина, відповідно до якої основним способом захисту прав і свобод є судовий. Однак частина п'ята статті 55 встановлює, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [2]. Тобто, Конституція України не обмежує у виборі способу захисту прав і свобод лише шляхом звернення до суду, а допускає різноманітні інструменти, одними з найважливіших серед яких є механізми позасудового врегулювання спорів. Крім того, Конституційний Суд України зазначав у своєму рішенні у справі про виконання рішень третейських судів від 24 лютого 2004 року № 3-рп/2004, що одним із способів захисту прав суб'єктів цивільних та господарських правовідносин є звернення до третейських судів [3].

Третейське судочинство дає учасникам правовідносин низку переваг. Верховний Суд України зазначав в Узагальненні практики застосування судами Закону України «Про третейські суди» від 11 лютого 2009 року, що інститут третейського розгляду спорів, як і наявність інших альтернативних способів вирішення правових суперечок, – ознака розвинутого демократичного суспільства, та є досить ефективним і прогресивним, оскільки дає змогу особам уникнути деяких недоліків, притаманних державному судочинству [4]. Він також сприяє зменшенню навантаження на суди, а сам цей інститут має багатовікову історію та поширений практично в усіх країнах світу [4]. Аналогічний висновок робив і Конституційний Суд України у своєму рішенні у справі про завдання третейського суду від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008: «Можливість передачі державою на розгляд третейських судів спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин визнана зарубіжною практикою, заснованою, у тому числі, на міжнародному праві» [5].

Євроінтеграційні процеси в Україні також зумовлюють потребу в удосконаленні механізмів позасудового вирішення спорів, оскільки органи Європейського Союзу наголошують на важливості таких механізмів для розвитку ринку ЄС та захисту прав і свобод. Так, у вступній частині Директиви ЄС 2013/11/EU про альтернативне вирішення спорів, які випливають з прав споживачів, наголошено на тому, що забезпечення доступу до простого, ефективного, швидкого та дешевого способу вирішення внутрішніх і транскордонних спорів, які виникають з договорів купівлі-продажу чи надання послуг, повинні приносити користь споживачам і, так чином, підвищувати їхню довіру до ринку (речення перше пункту 4) [6]. Альтернативне вирішення спорів пропонує просте, швидке та дешеве позасудове врегулювання спорів між споживачами та торговцями (речення перше пункту 5) [6]. Однак у цій Директиві зазначено, що станом на 2013 рік, коли вона була ухвалена, ще не всі держави-члени ЄС у достатньому обсязі розвинули інститут альтернативного вирішення спорів. Хоча ця директива у першу чергу стосується медіації, щодо якої Україна активно розвиває нормативно-правову базу (16 листопада 2021 року було ухвалено Закон України «Про медіацію»), розвиток механізмів альтернативного вирішення спорів, до яких належить і третейське судочинство, буде одним з критеріїв, за яким Україну оцінюватимуть як потенційного члена Європейського Союзу.

Особливу увагу для досліджень становить той факт, що в Україні на законодавчому рівні закріплено чіткий поділ юрисдикційних органів вирішення спорів на третейські суди (займаються вирішенням спорів між громадянами України та суб'єктами господарювання – резидентами

України) та міжнародний комерційний арбітраж (позасудове вирішення спорів у сфері міжнародної торгівлі). Натомість у рішеннях ЄСПЛ і нормативно-правових актах ЄС використовують один термін «*arbitration*», який відповідає поняттям українського законодавства «третейський суд» і «комерційний арбітраж». Як зазначає співзасновник і член правління Фондації DEJURE Тарас Шепель, такий поділ зберігається лише в кількох постсоціалістичних країнах, до яких належить і Україна, де існують системи внутрішніх арбітражів – третейських судів [7]. З цієї причини міжнародні акти, які регулюють питання арбітражу, практично не мають застосування в третейському розгляді в Україні та не є об'єктом цього дослідження, і, відповідно, здійснено аналіз тих рішень ЄСПЛ, які стосуються тих спорів, які відповідають розумінню третейського судочинства в українському праві.

У частині першій статті 2 Закону «Про третейські суди» визначено, що третейський суд – недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних і господарських правовідносин [8]. В абзаці п'ятому пункту 4 рішення КСУ № 1-рп/2008 від 10 січня 2008 року зазначено, що третейський розгляд спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин – це вид недержавної юрисдикційної діяльності, яку третейські суди здійснюють на підставі законів України шляхом застосування, зокрема, методів арбітражування [5].

Правова природа третейських судів і їхніх рішень певний час була проблемою теорії права, особливо розмежування між державними судами та третейськими судами, а також яке місце останні займають у судовій системі України. КСУ наголосив у своєму рішенні № 1-рп/2008 на тому, що здійснення третейськими судами функції захисту, передбаченої в абзаці сьомому статті 2, статті 3 Закону «Про третейські суди», є здійсненням ними не правосуддя, а третейського розгляду спорів сторін у цивільних і господарських правовідносинах у межах права, визначеного частиною п'ятою статті 55 Конституції України [5]. Третейські суди ухвалюють рішення тільки від свого імені, а самі ці рішення, ухвалені в межах чинного законодавства, є обов'язковими лише для сторін спорів [5]. Третейські суди не віднесені до системи судів загальної юрисдикції, а є недержавними незалежними органами захисту майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та/або юридичних осіб у сфері цивільних і господарських правовідносин [5]. Під час розгляду конституційного подання КСУ дійшов до висновку, що третейський розгляд не є правосуддям, рішення третейських судів не є актами правосуддя, а лише актами недержавної юрисдикційної діяльності з вирішення спорів сторін у сфері цивільних і господарських відносин.

Справи, які стосуються третейського судочинства та які подають на розгляд до ЄСПЛ, зазвичай стосуються ймовірного порушення прав, гарантованих параграфом 1 статті 6 Конвенції. Стаття 6 Конвенції захищає право на справедливий суд, а речення перше параграфу 1 статті 6 Конвенції встановлює, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [9].

У Посібнику щодо статті 6 Конвенції про право на справедливий суд (цивільна складова) зазначено, що в національному законодавстві Договірних сторін часто можна побачити відмову від права на суд у цивільних справах, особливо у формі третейського застереження у договорах [10]. У своїх рішеннях українські суди поси-

лаються на практику ЄСПЛ, яка стосується такої відмови, зокрема на справу «Літгоу та інші проти Сполученого Королівства» від 8 липня 1986 року, про те, що під положенням параграфу 1 статті 6 Конвенції щодо поняття права на суд, встановлений законом, не обов'язково слід розуміти суд класичного виду, який інтегрований у стандартну судову систему держави [11]. У справі «Суда проти Чехії» від 28 жовтня 2010 року ЄСПЛ зазначив, що стаття 6 не забороняє створення арбітражних (третейських) судів для вирішення певних майнових спорів [12].

У своєму рішенні № 1-рп/2008 КСУ покликався на рішення ЄСПЛ у справі «Девір проти Бельгії» від 27 лютого 1980 року та зазначав, що практика ЄСПЛ свідчить, що звернення фізичних та/або юридичних осіб до третейського суду є правомірним, якщо відмова від послуг державного суду відбулася за вільним волевиявленням сторін спору [5]. Хоча справа стосувалася позасудового врегулювання притягнення до кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства у сфері торгівлі, ЄСПЛ наголосив, що право на правосуддя як одна зі складових справедливого судового розгляду не є абсолютним як у кримінально-правовій, так і в цивільно-правовій сфері та підлягає обумовленим обмеженням [13]. У внутрішньому законодавстві багатьох держав відмова від права на судовий розгляд справи нерідко зустрічається як у сфері цивільного права, зокрема у вигляді третейських застережень, так і в сфері кримінального права у вигляді, *inter alia*, штрафів, які сплачують у договірному порядку [13]. Така відмова, що має безсумнівні переваги для зацікавленої особи, а також для здійснення правосуддя, у принципі не суперечить Конвенції [13]. Тим не менш, у демократичному суспільстві «право на правосуддя» має надто велике значення, щоб його можна було вважати втраченим лише тому, що особа стала стороною угоди, що має погоджувальний характер [13]. Таким чином не можна вважати порушенням права особи на справедливий суд добровільну згоду на договірне врегулювання спору.

Для розуміння принципів, відповідно до яких ЄСПЛ вважає відмову від гарантій статті 6 Конвенції такою, що узгоджується з цілями Конвенції, варто звернутися до рішення ЄСПЛ від 23 лютого 1999 року щодо прийнятності скарги у справі «Суваніємі та інші проти Фінляндії». Перш за все Суд покликався на свою усталену практику (наприклад, рішення у справі «Пфайфер і Пранкль проти Австрії» від 25 лютого 1992 року), відповідно до якої відмова від тих чи інших прав повинна бути безумовною. Так, сторони вільно, безумовно та відповідно до закону відмовилися від вирішення спорів між собою в державному суді на користь третейського суду, але ця відмова не означає, що сторони відмовилися відразу від усіх прав, які захищає стаття 6 Конвенції [14]. Безумовна відмова від прав, гарантованих Конвенцією, є дійсною лише настільки, наскільки така відмова є «допустимою», а вона може бути допустимою щодо одних, але не щодо інших прав [14]. Так, можна відмовитися від публічного вирішення справи на користь третейського судочинства, оскільки однією з цілей такого розгляду справ є уникнення публічності [14]. Питання ж відмови від безстороннього суду залежить від обставин справи [14].

У фабулі цього рішення ЄСПЛ вказано, що заявники попри те, що володіли інформацією про упередженість одного із суддів (М.), дали згоду на його подальшу участь у вирішенні спору. Програвши справу у третейському суді, заявники звернулися до державного суду з позовом про скасування рішення третейського суду, яке він відхилив на підставі фінського законодавства (оскільки заявники дозволили М. брати участь у розгляді справи попри потенційний конфлікт інтересів, втративши таким чином право на його відвід). ЄСПЛ зазначив, що Договірні сторони володіють широкою дискрецією щодо регулювання підстав для скасування рішення третейського суду, оскільки

скасування винесеного рішення часто означатиме, що тристоронній і дорогий третейський розгляд справи був даремним і що знову потрібно вкласти багато зусиль і коштів на новий розгляд справи [14]. ЄСПЛ погодився з рішенням фінського суду та назвав його раціональним з погляду законодавства, хоча й очевидно була упередженість третейського судді М. Крім того, заявники були представлені під час розгляду справи у третейському судді адвокатом, що означає, що їхня відмова від відводу судді М. супроводжувалася достатніми гарантіями, співвимірними до значення цієї відмови, а відповідно до практики Суду відмова від процесуальних прав вимагає мінімальних гарантій, співвимірних важливості цієї відмови [14]. Таким чином Суд дійшов до висновку, що в цих умовах відмова заявників від права на безстороннього суддю може вважатися сумісною з цілями Конвенції. У підсумку ЄСПЛ визнав цю скаргу непринятною.

ЄСПЛ розглядав також кілька справ, у яких він вирішував, чи не порушувало третейське застереження в договорі про злиття компаній прав міноритарних акціонерів компаній, які мали злитися з іншою компанією, на справедливий суд у розумінні статті 6 Конвенції. Це стосується вище згаданої справи «Суда проти Чехії» (рішення ЄСПЛ від 28 жовтня 2010 року) [12] та справи «Чадзітаскос і Франта проти Чехії» (рішення ЄСПЛ від 27 вересня 2012 року) [15]. У цих справах міноритарні акціонери скаржилися на те, що збори учасників їхніх товариств ухвалювали рішення про злиття їхніх компаній з іншими компаніями та передачу акцій тим іншим компаніям з відшкодуванням міноритарним учасникам вартості їхніх часток, але для цього товариство уклало такий договір про злиття, у якому було передбачено, що спори, серед іншого, щодо вартості викуплених часток були підсудні третейським судам. Заявники зверталися до державних судів, однак ті відмовляли їм у розгляді справи щодо несправедливого на погляд скаржників відшкодування вартості їхніх часток з покликанням на третейське застереження в договорах про злиття компаній. ЄСПЛ встановив, що якби скаржники звернулися до третейського суду, який діяв відповідно до власних правил при приватній компанії та формувалася зі списку її службових осіб, існувала б загроза, що в разі позитивного висновку такого третейського суду про підсудність йому справи третейський суд, на звернення до якого заявники не давали своєї добровільної згоди, вирішив би спір по суті й обмежив би права державних судів до виключно перевірки законності процесуальних питань [15]. Крім того, третейське застереження позбавляло скаржників права на публічність справи, якою наділений судовий розгляд у державному суді [15]. Обов'язок скаржників передати справу про вирішення грошової вимоги до третейського суду також суперечило праву на власність, гарантоване статтею 1 Протоколу №1 до Конвенції, позаяк такий обов'язок, нав'язаний проти волі скаржників, порушував «справедливий баланс», який має існувати між вимогами суспільного інтересу та потребою захищати права на мирне володіння об'єктами права власності [15].

Оскільки третейські суди є органами недержавної юрисдикційної діяльності, постає питання забезпечення прав і свобод людини в межах третейського розгляду спорів. Для вирішення цієї проблеми законодавства різних країн містять механізми судового контролю. Україна, звісно ж, не є винятком. Хоча сам термін «судовий контроль» має обмежене вживання в законодавстві, він наявний у фаховій літературі та судовій практиці.

На думку П. Хотенця, судовий контроль є аспектом реалізації функції правосуддя, у межах якого суд як орган судової влади активно й цілеспрямовано впливає передбаченими процесуальним законом правовими засобами на розвиток правової ситуації у правовідносинах учасників судового процесу, а в передбачених законом випадках – також і сторонніх стосовно процесу осіб, з метою адаптувати

таку ситуацію до параметрів ідеальної юридичної моделі, яка визначається нормами права чи їхнім комплексом [16].

Л. Сушко вважає, що судовий контроль є видом державного контролю у сфері функціонування судової влади з віднесених до її компетенції питань, який здійснюють судові органи згідно з їхньою компетенцією, з дотриманням вимог підвідомчості та підсудності справ, у законодавчо закріпленій процесуальній формі, через що судовий контроль можна вважати організаційно-правовою формою реалізації судової влади [17, с. 15]. О. Хотинська визначає поняття судового контролю за виконанням судових рішень як самостійну, законодавчо закріплену правову форму реалізації судової влади, яка спрямована не лише на забезпечення законності у процесі примусового виконання судових рішень та захист прав і законних інтересів учасників цього процесу, а й на реальне виконання рішення суду, що забезпечує обов'язковість такого виконання [1018].

М. Ковалів зазначає, що під поняттям «судовий контроль» зараз розуміють сукупність самостійних інститутів [19, с. 118], тому визначення змісту цього поняття залежатиме від галузи права. М. Ковалів також стверджує, що важливою особливістю судового контролю є те, що він провадиться не систематично, а одноразово під час розгляду конкретних адміністративних, цивільних, кримінальних справ у судах [19, с. 118]. Воля суб'єкта праводносин на здійснення судового контролю є однією з ознак, за якою судовий контроль відрізняється від інших видів державного контролю.

Судовий контроль за рішеннями третейських судів існує у двох формах: видача наказів на примусове виконання рішень третейських судів і скасування державними судами рішень третейських судів. Цей поділ також підтверджує назва Розділу VII Господарського процесуального кодексу України: «Проведення у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу наказів на примусове виконання рішень третейських судів» [20]. Натомість у Цивільному процесуальному кодексі України відповідні норми розміщено у двох різних розділах, що свідчить про самостійність цих двох форм судового контролю за рішеннями третейських судів: Розділ VIII «Проведення у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів» та Розділ IX «Визнання та виконання рішень іноземних судів, міжнародних комерційних арбітражів в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів» [21]. КСУ, розглядаючи конституційну скаргу про правове прирощення строку на подання заяви про оскарження рішення третейського суду, зазначив у своєму рішенні № 2-р(П)/2022 таке: «У контексті розгляду конституційної скарги Марго П. О. встановлений законодавцем обсяг судового захисту стосовно оскарження рішення третейського суду має бути забезпечено за допомогою ефективного судового контролю» [22]. Цим положенням КСУ підтверджує твердження про те, що оскарження рішення третейського суду є формою судового контролю за рішеннями третейських судів, метою якого є забезпечення конституційного права на судовий захист.

Більшість справ, які розглядав ЄСПЛ у зв'язку з третейським судочинством, стосувалися саме скасування державними судами рішень третейських судів. Одними з підстав для скасування рішення третейського суду як відповідно до українського законодавства, так і відповідно до законодавства багатьох інших країн є невідповідність складу суду вимогам законодавства (завичай проявляється в тому, що сторона третейського розгляду сумнівається в неупередженості та безсторонності третейського судді) та недійсність третейського застереження чи договору про передання справи на вирішення третейському суду. Ці дві категорії справ про скасування рішення третейського суду та правові позиції ЄСПЛ щодо них можна проілюструвати двома справами з прецедентної практики

ЄСПЛ: «BEG S.p.a. проти Італії» та «Stran Greek Refineries та Стратіс Андреадіс проти Греції».

Рішення ЄСПЛ від 20 травня 2021 року у справі «BEG S.p.a. проти Італії» [23] є одним із найсвіжіших рішень суду щодо третейського судочинства, а провадження у цій справі тривало практично десять років. Заявник – італійська компанія, яка працює у сфері будівництва та управління гідроелектричними станціями, – скаржився на порушення параграфу першого статті 6 Конвенції, а саме права на справедливий суд. Скарга стосувалася рішення постійного третейського суду Торгово-промислової палати Рима, який у спорі між компанією-заявником і компанією ENELPOWER S.p.a. (яка на момент підписання договору була підрозділом компанії ENEL) щодо виконання договору про співпрацю з будівництва ГЕС в Албанії. Скаржник вважав, що один із суддів третейського суду N. I., якого призначила компанія ENELPOWER, не був безстороннім і незалежним, адже він, як пізніше випадково з'ясували представники заявника, певний час перебував у складі Ради директорів материнської компанії ENEL, а на момент розгляду справи у третейському суді був юристом цієї компанії. Окружний суд Рима відхилив перший позов BEG S.p.a. про усунення N. I. на підставі того, що позов було подано після ухвалення третейським судом рішення. Другий позов про скасування рішення третейського суду Окружний суд Рима відхилив на підставі того, що сторони навряд чи у своєму діловому середовищі могли не знати про попередню професійну діяльність N. I. Пізніше Апеляційний суд Рима відхилив апеляційну скаргу BEG S.p.a. про визнання рішення третейського суду нікчемним чи недійсним на підставі того, що третейський суд дотримався всіх процедур і вимог, встановлених ЦПК Італії. Суд касаційної інстанції хоча й погодився з доводами компанії BEG S.p.a. про відсутність безсторонності судді, якого призначила компанія ENELPOWER, однак він відхилив касаційну скаргу на підставі того, що заява про відвід третейського судді відповідно до тогочасного італійського законодавства могла бути задоволена під час розгляду справи, а не після винесення рішення.

ЄСПЛ визнав порушення права заявника на справедливий суд. У мотивувальній частині Суд не лише покликався на свою попередню практику, описану вище, але й сформулював певні нові принципи у підході до визначення відсутності конфлікту інтересу (пункти 135-154 рішення). Суд зазначив, що обидві сторони вільно погодилися на вирішення спорів у постійному третейському судді Торгово-промислової палати Рима, про що було зазначено в договорі про співпрацю, й окремо наголосив на тому, що заявник дав свою згоду на вирішення спорів у порядку третейського розгляду ще до призначення N. I. [23]. Суд не погодився з аргументом італійського уряду, що та обставина, що заявник не покликався у своїх доводах на відсутність у заяві судді N. I. про згоду на розгляд справи експліцитного вираження відсутності конфлікту інтересів, свідчила про відмову скаржника від права на розгляд справи незалежним і безсторонним судом [23]. Відповідно до правил постійного третейського суду Торгово-промислової палати Рима судді повинні вказувати у своїй заяві про наявність конфлікту інтересів, але не про їхню відсутність. Хоча інші судді вказали на відсутність конфлікту інтересів, N. I. просто висловив свою згоду на розгляд справи. ЄСПЛ погодився з доводом заявника, що за відсутності експліцитної вказівки про відсутність конфлікту інтересів можна цілком справедливо припускати, що будь-яке зацікавлення в результаті розгляду справи відсутнє [23].

Суд відкинув доводи уряду про те, що заявник мав би знати про попередню професійну діяльність судді N. I., оскільки таке припущення не підтверджувалося жодними доказами [23]. З огляду на ці факти, а також на те, що заявник подавав клопотання про відсторонення такого судді та позови про скасування рішення третейського суду, Суд

наголосив, що не можна вважати, що скажчик безумовно відмовився як від гарантій безсторонності суддів, так і від очікування того, що державні суди виступлять гарантами відповідності рішення третейського суду чинному італійському законодавству [23]. Суд також порівняв цю справу зі справою «Суваніємі та інші проти Фінляндії», висновки з якої коротко описано вище.

У практиці ЄСПЛ усталеним є погляд, що безсторонність (неупередженість) суду складається з двох елементів: суб'єктивного (суд повинен бути суб'єктивно вільним від особистих упереджень чи переваг у конкретній справі) й об'єктивного (суд повинен бути об'єктивно безсторонним, тобто повинен гарантовано виключати обгрунтований сумнів щодо конкретної справи). На цей підхід ЄСПЛ спирався у багатьох своїх рішеннях [24, с. 211], тому цілком закономірно, що ЄСПЛ застосовує цей підхід і щодо третейських судів.

Для визначення, чи був N. I. дійсно безстороннім, Суд оцінював характер взаємозв'язку між ENEL та ENELPOWER. Застосувавши суб'єктивний і об'єктивний тест для перевірки незалежності судді, Суд встановив відсутність особистого упередження (суб'єктивний тест), але водночас вказав на наявність упередження з об'єктивного погляду. Так, сторони не заперечували те, що N. I. посідав досить високу посаду в компанії ENEL на той час, коли вона вела переговори щодо укладення договору з компанією-заявником. Суд зазначив, що зважаючи на важливість і економічні ставки цього бізнес-проекту, а також на високу посаду N.I. в організації, яка вела перші переговори та чия дочірня компанія ENELPOWER згодом була опонентом заявника у третейському провадженні, можна з погляду стороннього спостерігача цілком обгрунтовано говорити про сумніви в його безсторонності (пункт 149 рішення) [23]. У пункті 152 Суд повторив свою тезу: «Суд поділяє погляд, що безсторонність N.I. могла бути, або принаймні здаватися, відкритою для сумнівів, а отже, об'єктивні сумніви щодо цього можна вважати раціональними й об'єктивно обгрунтованими» [23]. Таким чином, ЄСПЛ ввів цікаву та варту уваги концепцію «стороннього спостерігача» під час вирішення питання про незалежність і безсторонність судді у тих випадках, коли формально порушення закону відсутні.

У цьому рішенні ЄСПЛ також наголосив на відмінності між добровільним і обов'язковим третейським вирішенням спорів. У разі добровільного третейського провадження, згода на яке була дана вільно, відсутнє порушення статті 6 Конвенції. Підписуючи третейське застереження, сторони водночас добровільно відмовляються від певних прав, гарантованих Конвенцією [23]. Незалежність третейського судді визначається тими самими принципами, що й незалежність судді державного суду. У справах щодо порушень прав людини в рамках проваджень у третейських судах ЄСПЛ звертається до своєї практики, відповідно до якої незалежність суду треба оцінювати за порядком призначення складу суду, тривалістю їхніх повноважень, наявністю запобіжників від зовнішнього впливу та чи викликає такий суд враження справді незалежного (рішення у справі «Клейн та інші проти Нідерландів» від 6 травня 2003 року) [23]. Суд чи член суду повинен бути незалежним від виконавчої влади, парламенту та сторін спору [23]. Для визначення такої незалежності значення можуть мати і припущення (рішення у справі «Срабек проти Австрії» від 22 жовтня 1984 року) [23]. Тож, ЄСПЛ застосовує щодо третейських судів ті самі критерії, як і щодо державних судів.

Справа «Stran Greek Refineries та Стратіс Андреадіс проти Греції» (рішення від 9 грудня 1994 року [25]) стосувалася невиконання урядом угоди про спорудження нафтопереробного заводу в Греції. Угода була укладена в липні 1972 році, коли Грецією керувала військова хунта. У листопаді 1973 року уряд відмовився від виконання угоди, а саме завершення процесу експропріації земель-

ної ділянки, яка мала бути відведена для спорудження НПЗ. Після відновлення демократії у 1975 році у Греції було ухвалено закон, відповідно до якого укладені під час правління військової диктатури договори підлягали або розірванню, або перегляду. Уряд розірвав договір без його перегляду. Важливим нюансом договору було третейське застереження про те, що будь-які розбіжності, суперечки чи незгоди, які могли виникнути між державою та концесіонером щодо виконання цього договору, інтерпретації понять і умов та обсягу прав і обов'язків підлягали врегулюванню виключно третейським судом у складі трьох суддів, і для цього не потрібна була додаткова угода.

Компанія подала в листопаді 1978 року позов до Афіського суду першої інстанції про відшкодування збитків, які завдала їй держава через невиконання договору. Уряд заперечував проти позову та стверджував, що відповідно до договору будь-які спори повинен розглядати третейський суд. Суд першої інстанції відхилив заперечення уряду на тій підставі, що уряд скасував договір повністю, а тому третейське застереження теж було недійсним, і призначив справу до розгляду. Поки спір перебував на розгляді державного суду, уряд усе ж відкрив у червні 1980 року проти компанії провадження у третейському суді, який зрештою частково задовольнив вимоги компанії. Після цього уряд окремо оскаржив у травні 1984 року рішення третейського суду до Афіського суду першої інстанції, який відхилив позов уряду на тій підставі, що вважав третейське застереження чинним попри те, що уряд повністю розірвав угоду. Суд апеляційної інстанції у листопаді 1986 року наголосив на тому, що у грецькому праві домінує принцип автономії третейського застереження щодо решти угоди, а тому розірвання договору з якої б не було причини не тягне за собою недійсності третейського застереження. Після цього уряд звернувся у грудні 1986 року до касаційного суду. Поки справа чекала на розгляд, який уряд попросив перенести з 4 травня на 1 червня 1987 року, парламент ухвалив новий закон, відповідно до якого укладені під час військової диктатури договори, стороною яких була держава, були визнані нікчемними. У цьому законі було окремо наголошено на нікчемності третейських застережень і недійсності рішень відповідних третейських судів. За результатами тривалого та багатоетапного розгляду справи, під час якого, зокрема, вирішувалося питання про конституційність положень закону 1987 року, касаційний суд у 1990 році скасував як рішення апеляційного суду, так і рішення третейського суду, після чого компанія звернулася до ЄСПЛ.

Під час розгляду справи в ЄСПЛ уряд називав заяву компанії неприйнятною на, зокрема, тій підставі, що заявники нібито бажали вирішити спір у спосіб, не передбачений грецьким законодавством – у третейському суді. У пункті 36 свого рішення ЄСПЛ вдався до застосування концепту естопелю, позаяк саме уряд звертався до третейського суду після того, як компанія подала позов до державного суду [25].

Вивчаючи наявність порушення параграфу 1 статті 6 Конвенції, ЄСПЛ дослідив умови, за яких було ухвалено закон 1987 року та дійшов до висновку, що відбулося втручання законодавця у справу, яка на той час перебувала на розгляді суду та стороною якої була держава [25].

Вивчаючи наявність порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції, ЄСПЛ зазначив, що до моменту ухвалення закону 1987 року було рішення третейського суду, яке відповідно до тодішнього грецького законодавства було обов'язковим до виконання та скасовувати яке відмовлялися грецькі суди першої та апеляційної інстанцій, а отже в компанії було «володіння» в розумінні статті 1 Протоколу № 1 [25]. Крім того, закон 1987 року не лише визнав договір 1972 року недійсним, але й нівелював усі юридичні засоби, за допомогою яких компанія могла би вимагати виконання рішення третейського суду, яке

було чинним відповідно до грецького законодавства [25]. Уряд виправдовував цей закон потребою позбутися спадщини військового режиму. У пункті 72 свого рішення ЄСПЛ не заперечив такої потреби для демократичної Грецької Держави та наголосив на практиці міжнародних судів, відповідно до якої держава може розірвати договори з приватними особами за умови, якщо вона виплатить компенсації [25]. Така практика є як визнанням того, що головні інтереси держави мають перевагу над договірними зобов'язаннями, так і закликом до дотримання справедливого балансу в договірних відносинах [24]. ЄСПЛ однак зазначив, що розривання договору не впливає на окремі важливі положення договору, такі як третейське застереження. У пункті 73 ЄСПЛ висловив свою думку про те, що в Греції діє принцип автономії третейського застереження, на що покликалися грецькі суди в цій справі, а тому уряд мав виплатити компанії належне відшкодування [25]. У пункті 74 ЄСПЛ зазначив, що законодавець, вирішивши втрутитися під час розгляду справи в касаційному суді шляхом ухвалення закону, який скасував би третейське застереження та рішення третейського суду, таким чином порушив рівновагу, яка повинна бути між захистом права власності та суспільних вимог [25]. З усіх цих причин суд визнав порушення статті 1 Протоколу №1 Конвенції.

Висновки. Прецедентна практика ЄСПЛ постійно розширюється та поповнюється, а тому необхідним є постійне дослідження рішень ЄСПЛ і його правових позицій. Дослідження рішень ЄСПЛ, які стосуються третейського судочинства, показує, що ЄСПЛ уже сформував об'ємну практику. Так, ЄСПЛ не вважає звернення до третейського суду порушенням гарантій на справедливий суд, встановлених статтею 6 Конвенції, оскільки звернення до третейського суду має певні переваги для учасників правовідносин (зокрема швидкість вирішення спору та його

непублічність). Заяви про ймовірне порушення гарантій саме статті 6 Конвенції найчастіше розглядає ЄСПЛ у зв'язку з третейським судочинством.

У своїх рішеннях ЄСПЛ порушує фундаментальні питання третейського судочинства, а саме умови, коли звернення до третейського суду не становить порушення права на справедливий суд. Так, рішення про прийнятність скарги у справі «Суованіємі та інші проти Фінляндії» містить опис найважливіших критеріїв, за якими ЄСПЛ оцінює правомірність відмови учасника правовідносин від права на звернення до державного суду, серед яких центральною є добровільність такої відмови.

ЄСПЛ ставить ті самі вимоги до третейського судочинства, як і до державних судів, зокрема щодо неупередженості суддів, застосовуючи серед іншого суб'єктивний і об'єктивний тест на неупередженість суддів. А у справі «BEG S.p.a. проти Італії» ЄСПЛ сформував концепцію «стороннього спостерігача» під час вирішення питання про незалежність і безсторонність судді у тих випадках, коли формально порушення закону відсутні.

Питання автономії третейського застереження було одним із об'єктів дослідження у справі «Stran Greek Refineries та Стратіс Андреадіс проти Греції». Дійшовши висновку про існування автономії третейського застереження у грецькому законодавстві, ЄСПЛ твердив про порушення прав заявників на власність, оскільки уряд, розірвавши договір через новий закон, порушив право на власність, яке виникло в заявників на підставі рішення третейського суду.

Позаяк механізми позасудового врегулювання спорів загалом, а не лише третейське судочинство, активно розвиваються в Україні, постає потреба в дослідженні як практики ЄСПЛ, так і практики інших міжнародних судових інституцій (приміром, Суду справедливості ЄС) щодо таких механізмів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 25.11.2022).
2. Конституція України від 26 червня 1996 р. / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.11.2022).
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням спільного підприємства «Мукачівський плодоовочевий консервний завод» про офіційне тлумачення положення пункту 10 статті 3 Закону України «Про виконавче провадження» (справа про виконання рішень третейських судів) від 24 лютого 2004 року № 3-рп/2004 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-04#Text> (дата звернення: 25.11.2022).
4. Практика застосування судами Закону України «Про третейські суди» від 11 лютого 2009 р. / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n_005700-09#Text (дата звернення: 25.11.2022).
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) від 10 січня 2008 року № 1-3/2008 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08#Text> (дата звернення: 25.11.2022).
6. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR) / *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0011> (дата звернення: 25.11.2022).
7. Шепель Т. Третейські суди. Що варто врахувати уряду Гончарука. *Фундація DEJURE*. 24 жовтня 2019 р. URL: <https://dejure.foundation/column/tretejski-sudy-scho-varto-vrahuvaty-uriadu-goncharuka> (дата звернення: 25.11.2022).
8. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 р. № 1701-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> (дата звернення: 25.11.2022).
9. Європейська конвенція з прав людини / *European Court of Human Rights*. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf (дата звернення: 25.11.2022).
10. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. Right to a fair trial (civil limb). Updated to 31 August 2022 / *European Court of Human Rights*. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_ENG.pdf (дата звернення: 25.11.2022).
11. Case of Lithgow and Others v. The United Kingdom / *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57526> (дата звернення: 25.11.2022).
12. Affaire Suda c. République Tchèque / *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101333> (дата звернення: 25.11.2022).
13. Case of Deweer v. Belgium / *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57469> (дата звернення: 25.11.2022).
14. Decision as to the Admissibility of Application no. 31737/96 by Osmo Suovaniemi and Others against Finland / *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-4942> (дата звернення: 25.11.2022).
15. Case of Chadzitaskos and Franta v. The Czech Republic / *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113522> (дата звернення: 25.11.2022).
16. Хотенець П. В. Форми реалізації функцій судового контролю в господарському судочинстві / *Господарський суд Харківської області*. URL: <https://hr.arbitr.gov.ua/sud5023/publication/88503/> (дата звернення: 25.11.2022).
17. Сушко Л. П. Організаційно-правові засади здійснення судового контролю в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 22 с.

18. Хотинська О. З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2006. 195 с.
19. Ковалів М. В. Судовий контроль як гарантія забезпечення прав та свобод громадян. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. №3. С. 117-124.
20. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 25.11.2022).
21. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 25.11.2022).
22. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Марго Поліни Олександрівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 частини п'ятої, частини сьомої статті 454 Цивільного процесуального кодексу України від 6 квітня 2022 року № 2-р(II)/2022 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-22#Text> (дата звернення: 25.11.2022).
23. Case of Beg S.p.a. v. Italy / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210014> (дата звернення: 25.11.2022).
24. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб. Київ: Алерта, 2013. 368 с.
25. Case of Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57913> (дата звернення: 25.11.2022).